

Alenka Kačičnik Gabrič

GOZDOVI IN GOSPODARJENJE Z NJIMI NA DANAŠNJEM SLOVENSKEM OZEMLJU V PRETEKLOSTI

Ko je Janez (Johann) Theneschuh uradne organe obvestil o najdbi paketa sodnih listin, ki naj bi jih našel tesar Michael Primožič, doma iz Sv. Katarine v Gornji dolini,¹ ki je v Hudem Grabnu na meji med sodnima okrajema Tržič in Radovljica postavljaj žago za kmeta Marčuna iz Visoč, so se prisotni spraševali, ali je najdeno gradivo sploh kaj vredno in ali se spisi tičejo sodnih procesov, v katerih je kmete zastopal dr. Lovro Toman.² Toman je v tistem času kot odvetnik služboval v Radovljici, in ker je govoril slovensko, so se nanj zaradi bojazni, da bodo pri odkupu in regulaciji služnosti ogoljufani, obrnili mnogi gorenjski kmetje. Čeprav so mu nekateri očitali, da naj ne bi dovolj zastopal kmečkih interesov, zaradi česar naj tudi ne bi bil organiziran narodni

¹ Sv. Katharina – Oberthal, Sv. Katarina nad Tržičem, danes del Loma pod Storžičem.

² Verjetno nihče od prisotnih ni znal prebrati, o čem govorijo spisi, vprašanje o zastopanju v sporih pa se je lahko nanašalo na več odmevnih sodnih sporov zaradi gozdov in lesa med kmeti in tržiško graščino. Procese je poznala vsa dolina, saj so bili mnogi izmed domačinov poklicani na sodišče kot priče.

tabor v gornjem porečju Save pred njegovo smrtjo,³ je verjetno resnica druge. Toman je pri svojem delu najverjetneje v prvi vrsti sledil pravni stroki in (morda nekoliko pragmatično) tudi svojim kariernim uspehom.⁴

Primožič je paket pobral v potoku pod zidanim mostom na cesti med Tržičem in Radovljico, kamor je šel na potrebo. Čeprav si po besedah v zapisniku ni predstavljal, kako globok je potok na tistem mestu, je zakorakal v vodo po v papir zavit in povezan paket ter ga odnesel v gostilno Terezije Rozman, kamor je po sporočilu o najdbi prišel paket iskat orožnik Josef Karlovski. Ko je dospel do Michaela Primožiča in ga povprašal o omenjenih spisih, ga je ta popeljal do bližnje gostilne, kjer so spise, da so se posušili, razprostrli po mizi v nezaklenjeni sobi. Žandar je spise zložil, za podatke o vsebini najdenih spisov pa je Michaela Primožiča napotil na sodišče.⁵ Za najdbo je Primožič zahteval odškodnino 5 goldinarjev, kar je najavil že tudi občinskim predstavnikom v Begunjah,⁶ borba za gozd in les med nekdanjo graščino in kmeti pa se je z nezmanjšano srditostjo nadaljevala.

Vprašanje, ali se najdeni dokumenti nanašajo na razreševanje sporov glede gozda, je bilo za območje nad Tržičem zelo na mestu. Težave, o katerih je bilo govora, so bile posledica zgodovinskega razvoja, ko sprva gozd ni imel posebne tržne vrednosti, kljub temu da je za človeka in njegovo preživetje predstavljal enega najpomembnejših virov surovin. Glavni način koriščenja gozda in njegovih produktov v naših krajih so do svoje razrešitve in odkupa predstavljale služnosti. Pravica služnosti je imetniku pravice dovoljevala, da je s posebnim dovoljenjem za svoje potrebe koristil lastnino nekoga drugega. Zaradi načina koriščenja in izrabe služnosti so jih v času, ko so si vsi začeli prizadevati za racionalnejše kmetovanje, označili za največjo oviro na poti k zastavljenim ciljem,⁷ o načinu in vzrokih njihovega nastanka pa se večinoma nihče ni veliko spraševal.⁸ In kot je bilo nakazano že v uvodu, so koriščenje gozda in gozdnih produktov pogosto spremljali prepiri in sodni spori.

3 Kermavner, O prepovedi gorenjskega tabora, 504.

4 Nataša Budna Kodrič ga opisuje kot ambiciozno, samovšečno in precej zamerljivo osebnost, ki ji tudi pohlepnost ni bila tuja; več Budna Kodrič, Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana, 202.

5 SI AS 1026, šk. 2, mapa Sv. Katarina (Chrobath).

6 SI AS 1026, šk. 5, Zapisnik o najdbi gradiva dr. Tomana v potoku v Hudem Grabnu, 1869: »Als ich den verflossenen Montag Abends unter die gewölbte, mit Parapetmauern versehene Brücke über jenen Bach an der Bezirksstrasse Neumarkt – Radmansdorf eben die Noth verrichten ging, fand ich die soeben von dem k. k. Gendarm Josef Karlovsky hier vorgelegten Schriften, unter dieser Brück im Wasser; ich vermag nicht anzugeben, wie tief der Bach alldort ist, ich habe sie sofort, sie befanden sich in einer Emballage in einem Umschlage von Papier, und zusammengebunden, genommen, und da sie naß waren, habe ich sie in der Kammer der Wirtin Theresia Rosman, in der Nähe alldort, zum trockene aufgelegt.

Ich verlange an Hinderlohn 5 f, und bemerke, daß ich wegen des fräglichchen Fundus das Awiso auch an den Gemeindevorstand in Wigaun gab.«

7 P. Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, 15.

8 SI AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

Gozd in les sta nekdanj za prebivalstvo predstavljala pomembno zemljiško kategorijo oziroma surovino. V prvi vrsti so ljudje les potrebovali za kurjenje, torej ogrevanje in kuhanje. V večjem delu s Slovenci poseljenega ozemlja ga je večina prebivalstva uporabljala kot osnovni material pri gradnji bivališč in poslopij, ki so služila za gospodarske namene, iz lesa so si izdelovali orodje, s katerim so obdelovali zemljo, z njim so popravljali tako poslopja kakor orodje itd. Po lesu pa so v gozdove posegali tudi rudniki in različni obrtniki, npr. kovači, oziroma tisti, ki so iz njega kuhali oglje za obratovanje rudnikov, topilnic in obrtnih delavnic.

Po zapleteni fevdalni delitvi lastništva, najemništva in užitnine, ko je bila kmetijska zemlja vedno bolj razdrobljena, so gozdni predeli skoraj praviloma ostajali nerazdeljeni ter so postali, z izjemo deželno knežjih (erarnih) gozdov, največkrat sestavni del dominikalne zemlje fevdalnih zemljiških posesti.⁹ Ker kmetje v okviru svojih hub razen v visokogorskem svetu praviloma niso posedovali gozdnih površin,¹⁰ so les v glavnem dobivali iz gozdov fevdalcev. Fevdalci so pravico do koriščenja gozda podeljevali za npr. uslugo ali posebno delo, ki ga je kmet opravil zanj, v obliki t. i. služnosti (servitutov). Zaradi vsestranske uporabnosti lesa kmetovanje brez gozdnih služnostnih pravic nekdanj skoraj ni bilo mogoče, to pa je tudi eden glavnih vzrokov, da so bili s služnostmi od vseh zemljiških površin najbolj obremenjeni gozdovi. Zemljiške gosposke, kjer zemljiške parcele ali vsaj en njen del ni bil obremenjen s katero od oblik služnostne pravice, so bile zelo redke, prav tako redki pa so bili kmetje, ki so se z lesom za kurjavo, gradnjo in popravila oskrbovali izključno iz lastnih gozdov.

Kmetje so imeli najpogostejše pravico, da si potrebni les pripravljajo v gosposčinskem gozdu, za kar so navadno od zemljiškega gospostva dobili pisno dovoljenje.¹¹ Dokler je bila živinoreja pretežno pašna, je pašnih površin povsod primanjkovalo, zato so v gozdovih tudi pasli. V okvir koriščenja služnosti so nekoliko nelogično prištevali tudi pravico do lesa in paše v gozdovih, katerih lastnik je bila posamezna vas ali več vasi, soseska ali več sosesk, pa tudi več kmetov (imelniki paše so bili kot skupnost ali skupina posameznikov tudi lastniki koriščenega zemljišča).

Obsežne gozdne površine so nekdanj povsem pokrile potrebe zemljiških gospodov in podložnikov po lesu in ostalih produktih, ki jih je nudil gozd, zato omejevanje izkoriščanja gozdov služnostnim upravičencem ni bilo potrebno. Na podlagi fevdalnega prava so si zemljiški gospodje gozdove zavarovali kot svoja lovišča, deloma pa so jih s krčenjem spreminjali v rodovitne zemljiške površine. Pravice do paše, lesa, stelje in včasih celo do tako imenovanega nižjega lova

9 Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, 15.

10 Lastne gozdove so imeli predvsem lastniki večjih kmetij. – Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 44.

11 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, 49.

so prepuščali podložnikom na osnovi običajnega prava, seveda za določene datjave, izjemoma pa so imeli nekateri podložniki v zakupu tudi pravico do visokega lova, kot npr. na gospostvu Gornji grad.¹² Ko so se zemljiška razmerja predvsem z omejevanjem kmečkih pravic in pretvorbo nekdanjih skupnih zemljišč v privatno lastnino spreminjala, so kmetje sicer nekoliko preoblikovane služnosti obdržali, saj bi popolna ukinitve nekaterih pravic ogrozila obstoj podložniškega prebivalstva, kar vsekakor ni bilo v interesu velikih zemljiških gospodov. Pravica do gozdarjenja in paše na istem zemljišču na eni strani od zemljiškega gospoda in na drugi strani od kmečkega podložnika je dolgo mirno in samoumevno obstajala tako, da so jo upoštevali vsi brez posebnih škodljivih posledic in pretresov.¹³

Glavno omejitev, ki pa je večinoma nihče ni upošteval, zaradi slabega nadzora pa so bila tudi kaznovanja dokaj redka, je običajno predstavljala zahteva, da je zemljišče po uporabi treba pustiti v dobrem in neokrnjenem stanju.¹⁴ Ker kmetje v zemljišča, ki niso bila del njihove kmetije, običajno niso ničesar vlagali, temveč so iz služnostnih zemljišč želeli le čim več iztisniti, so bila taka zemljišča praviloma izčrpana in osiromašena. Pogosto je prihajalo tudi do samovoljnega poseganja v gozdove, ko so si koristniki služnosti vzeli več pravic, kot bi si jih po določenih dogovorih smeli, npr. izsekavali so drevesa in si pripravljali pašnike in njive v gozdovih. Na negospodarno izkoriščanje lesa, katerega posledica je bila zmanjšana sposobnost samoobraščanja in obnavljanja gozda, je opozarjala večina gozdarskih strokovnjakov. Okrog leta 1770 je moralo okrožno glavarstvo za Gorenjsko celo z grožnjo hudih kazni ukazati dovškemu županu, da morajo podložniki v osmih dneh opustiti vse laze po gozdovih.¹⁵ Ob Baltazarju Hacquetu, francoskem kirurgu, naravoslovcu in etnologu, je tudi J. A. Scopoli, botanik in entomolog, v svojih zapisih opozarjal, da je treba z lesom varčevati, saj bo pomanjkanje lesa vedno večje. Eden od načinov zmanjševanja porabe lesa bi bila po njegovem mnenju gradnja kamnitih, ne lesenih hiš, kmetje naj bi opustili gradnjo kozolcev, za kurjavo pa bi naj vsi bolj uporabljali star les, šoto in premog.¹⁶ O velikem opustošenju in negospodarnem poseku ter izrabi lesa pričajo tudi opisi stanja gozdov zemljiških gospostev Gornji grad¹⁷ in Žiče¹⁸ na Štajerskem, ki so jih naredili kot pripravo na nameravano prodajo.

Gospodarjenje z gozdovi so nekdanje uravnavali deželni gozdni redi, njihova določila pa je moral upoštevati vsak, ki je kakorkoli izrabljal njegove dobrine. Fevdalci, v imenu katerih so se deželni stanovi ponekod dolgo upirali pripravi in

12 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 131.

13 Mischler in Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D, I, G* 65 ff.

14 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 37.

15 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, 10 in 11.

16 Perko, *Zapisano v branikah*, 83.

17 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 105–32.

18 Maček, *Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajštajn*, 189–206.

sprejetju gozdnega reda, ki bi urejal zmešnjavo v gozdovih, so na ta način lažje gospodarili po svoje, dvigovali ceno lesa, dovoljevali podložnikom izsekavanje, od lesa pobrali več dajatev in s tem večali svoje dohodke.¹⁹

Ko se je izkazalo, da gozdni redi vseh treh notranjeavstrijskih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, s svojimi določbami, zahtevami in omejitvami ne sledijo času, razmeram in potrebam, je cesar Karel VI (1685–1740, cesar 1711–1740) odločneje posegel v gozdno zakonodajo. Deželni stanovi treh notranjeavstrijskih dežel so se sprejetju poostrenih določil, predvidenih v osnutku novega gozdnega reda, vztrajno upirali, vendar je vladarju vendarle uspelo izsiliti kompromisne rešitve med določili in omejitvami veljavnega Ferdinandovega gozdnega reda²⁰ in svojimi zahtevami. Za Štajersko se je to zgodilo leta 1721, z dopolnitvami leta 1739, za Koroško pa leta 1737. Tudi kranjskim deželnim stanovom je bil leta 1737 predložen v sprejetje nov gozdni red, a so ga večkrat zavrnil. Ker do odločitve vse do leta 1739 ni prišlo, je dunajska vlada zahtevala, naj na Kranjskem sprejmejo štajerski gozdni red skupaj z dopolnitvami. Po teh določilih so se na Kranjskem morali ravnati do leta 1771, ko je bil sprejet terezijanski gozdni red za Kranjsko.²¹ Tudi v zadnjih desetletjih 18. stoletja so se osrednji državni in deželni uradi z gozdovi veliko ukvarjali, predvsem zaradi velike opustošenosti dostopnejših gozdnih površin kot posledice načina izrabe in želje, da bi kljub abolicijskim težnjam večji gozdni kompleksi ostali nerazdeljeni za potrebe lova.²² Na Goriškem je bil položaj nekoliko drugačen. Medtem ko so na Krasu prevladovala velika in sklenjena zemljiška gospodstva, je bilo v Goriških Brdih in v Furlanski nižini²³ veliko več zemljišč v lasti občin.²⁴ Koristili so jih lahko vsi pripadniki občine.²⁵ Ker skupnih zemljišč običajno nihče ni redno vzdrževal, iz njih pa so vsi želeli iztržiti čim več, so bila zanemarjena, njihov donos pa zelo slab, zato so jih večino v času vladanja Marije Terezije občinam odvzeli.²⁶

V času francoske uprave so gozdovi uživali poseben status. Za njihovo upravljanje je bila 23. marca 1810 ustanovljena francoska gozdna uprava. Sestavljali so jo generalni konservator gozdov, dva nadzornika drugega razreda in devet nižjih nadzornikov. Gozdove so razdelili na cesarske, sekvestirane in srenjske oziroma občinske. Prve so osvobodili vseh davkov, sekvestirani pa so nastali z

19 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 4–5.

20 Ferdinandov gozdni red iz leta 1553 se v zapisih pojavlja tudi kot Ferdinandov rudniški oz. rudarski red, saj je urejal tudi pravico rudnikov do lesa. Več Valenčič, *Gozdarstvo*, 443–49.

21 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 4–5. Gl. tudi Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, 34, 35 in 44.

22 Maček, *Relucija tlake*, 189.

23 Gomiršek, *Spremembe na področju agrarnih panog*, 260.

24 Na Gorško-Gradiškem naj bi bilo v lasti občin okoli 74 % in v Dalmaciji 2/3 zemljišč. – Rumpler in Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, 1413.

25 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 151. Gl. tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, 478.

26 SI AS 47, fasc. 402, mapa Görz 52/Pr-851.

odvzemom številnih občinskih in zasebnih gozdov. Njihovi dohodki so delno pokrivali izdatke provincialne uprave.²⁷ V za Ilirske province leta 1810 izdanem Splošnem gozdnem zakonu, v katerem so Francozi gozdu namenili skrb, ki ustreza njegovemu pomenu in pomenu gozdarstva kot gospodarske panoge,²⁸ so si prizadevali omejiti prekomerno sekanje in odpraviti zanemarjenost gozdnih površin ter za njihov trajnostni razvoj.²⁹

V drugi polovici 18. stoletja se je začel spreminjati odnos lastnikov do gozdov, ki so postajali gospodarsko vedno bolj pomembni ter izkoriščani na drugačen način kot prej. Vsaj v začetni fazi so se najbolj spotikali ob les, ki so ga kmetje sekali za krašenje, npr. opaženje bivalnih prostorov v stanovanjskih hišah, postavljanje mlajev ali smrečic, ki so jih pritrjevali kot znak zaključka gradbenih del ali likofa. Graščine so se intenzivno borile tudi proti običajnemu načinu pridobivanja novih kultiviranih in obdelovalnih površin, pri katerem se posekano vejevje ali gozdno drevje razprostre po tleh in po sušenju zažge,³⁰ čeprav so bili rezultati dokaj skromni.³¹ Požigalništvo je vedno pogostejše naletelo tudi na socialne in ekološke ovire, zaradi česar vse gozdne površine niso bile več primerne za krčenje. Poleg koriščenja gozdnih produktov pa so se zemljiški gospodje bali tudi za svoje lovske pravice, saj so na manjših gozdnih površinah težje lovili, pa še divjadi je bilo manj.³² Na drugi strani so se potrebe razvijajoče se industrije po lesu neprestano povečevale.³³ V nekaterih zapisih je zato že mogoče zaslediti potrebo po ponovni pogozditvi osiromašenih gozdnih parcel.³⁴

V predmarčni dobi se je nov pristop lastnikov k skrbi za gozd in izkoriščanju njegovih produktov samo še nadaljeval in stopnjeval.³⁵ Baron Schwizen, v svojem času poznan kot odličen gospodarstvenik in poznavalec kmetijske problematike, je leta 1788 v ta namen izdal inštrukcijo za upravnike državnih posestev, v kateri se poleg neprestanega prepletanja skrbi za blaginjo države in podložnikov na državnih posestvih dotika tudi stanja v gozdovih in podaja napotke za dobro gospodarjenje z njimi ter načine razreševanja nekaterih težav.³⁶ Pogoje za obnovo in pogozdovanje izsekanih in uničenih gozdov pa sta pravzaprav omogočili šele

27 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 109, 110.

28 Anko, *Gozdni red za Ilirske province*, 5.

29 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, 215.

30 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, 27.

31 Maček, *Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, 83. Požigalništvo se je pri nas ponekod obdržalo celo do leta 1950.

32 Za danes slovensko ozemlje nikjer niso izpričane zahteve po ukinitvi plemiškega lova, kar daje na neki način vedeti, da lovov v obliki, kot so jo poznali drugod, npr. v nemških državah, s katerimi je bilo na kmečkih poljih, travnikih in pašnikih narejene največ škode, pri nas ni bilo. Več Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, 709.

33 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, 162.

34 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, 93.

35 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 71, 72.

36 Maček, *Schwizenova inštrukcija*, 101–03.

opustitev pretirane paše ovac ter odprava paše koz in prašičev v gozdovih,³⁷ pri čemer je bil interes vseh, da se donos gozda v prihodnost ne bi zmanjšal.³⁸ Kljub vsem predpisom in ukrepom je bila skrb za gozd do leta 1848 prepuščena v glavnem zemljiškim gospodskam, po mnenju pristojnih strokovnjakov pa bi bilo treba v novonastalih razmerah pomisliti na novo gozdarsko zakonodajo.³⁹

Kmetje so svoje pravice znali tudi spretno izkoristiti. Prekomerna sečnja je v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja postala kar način življenja. Les so iz gozdov vozili, v hribovitejših predelih pa splavljali po naravnih hudourniških potokih ali za to zgrajenih drčah ali rižah.⁴⁰ Kljub številnim predpisom in zahtevam po vzpostavitvi gozdarske službe in izvajanju večjega nadzora nad dogajanjem v gozdovih boj proti devastiranju gozdov ni bil učinkovit. Bolj ali manj so bili gozdovi še vedno brez uradnega nadzora in zato povsem prepuščeni kmečki samovolji in špekulacijam železarskih obratov.⁴¹ Občine na Koroškem so nadzor od oblasti nastavljenih gozdarjev celo zavračale.⁴² V gozdovih so z izsekavanjem nastajali novi rovti in lazi, ki so jih za njivske ali travniške površine uporabljali kmetje, v bližini večjih porabnikov lesa pa se je zaradi prekomerne sečnje pojavilo njegovo pomanjkanje.⁴³ Na gospostvu Snežnik, kjer so bili lazi in rovti že od nekdaj zelo razširjeni, jih je bilo v posesti podložnikov ob vzpostavitvi franciscejskega katastra leta 1825 kar 362, kar pomeni, da so v povprečju na vsako gosposčinsko kmetijo odpadli po trije.⁴⁴

Težave so se vrstile tudi, če so uporabniki gozda vsak po svoje dojemali velikost posameznih gozdnih parcel. Lokalno prebivalstvo, ki je bilo nosilec služnostnih pravic, je sicer običajno gozd poznalo in natančno vedelo, kje potekajo meje med posameznimi zemljišči, služnostna zemljišča sama pa na terenu navadno niso bila posebej označena. V Trnovskem gozdu pa je okoli leta 1840 eden prvih slovenskih gozdarjev, Josip/Jože Koller zaradi boljše zaščite zunanje meje Trnovskega gozda dal postaviti zid iz zloženih kamnov in meje ponekod poudaril s presekami. Mejo parcel s pašnimi servitutnimi pravicami so označevali mejniki z napisom SG (Servitutgrenze).⁴⁵

Les je bilo mogoče pridobiti v gozdu, pa tudi na nekaterih drugih zemljiških kulturah, travnikih, pašnikih in celo njivah. V gradivu franciscejskega katastra

37 Pančur, *Porajanje modernega gospodarstva*, 59.

38 Maček, *Schwizenova instrukcija*, 101, 140.

39 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851.

40 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, 85.

41 Dinklage, *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*, 181.

42 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

43 Perko, *Zapisano v branikah*, 83.

44 Maček, *Prizadevanje podložnikov gospostva Snežnik*, 31–32.

45 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, 216.

iz prve polovice 19. stoletja, v katerem so bile za potrebe cenitve donosa opisane posamezne zemljiške kulture, se tako ponekod kot posebna zemljiška kategorija pojavlja pašnik z gozdnim drevjem.⁴⁶ Služnosti so se na služnostnih zemljiščih pojavljale v različnih kombinacijah in oblikah, upravičenci pa so jih koristili kot posamezniki ali kot skupnost. Med seboj so bile močno prepletene; obstajala je množica različnih kombinacij služnosti na istem zemljišču, za istega koristnika ali istega podeljevalca.

Posebna oblika služnosti je pravica do rože (Blumsucht, tudi Blumbesuch).⁴⁷ V osnovi pravica do visokogorske paše,⁴⁸ ki se je odvijala v za pašo najugodnejšem letnem času,⁴⁹ je obsegala tudi pravico, da si je imetnik pravice na visokogorskem pašniku v lasti nekoga drugega postavil praviloma leseno poslopje za bivanje in prenočevanje v času paše. Tudi les za gradnjo so si smeli priskrbeti na planini. Pri tem so bili nato kmetje, imetniki pravice do rože, le lastniki postavljenih poslopij, ne pa tudi lastniki zemljišča, na katerem je poslopje stalo.⁵⁰ Večkrat so si imetniki rože poleg poslopja za bivanje postavili še prostor za predelovanje mleka in skladiščenje potrebščin, npr. sena, ter ogrado za živino, po lesenih ceveh so napeljali vodo do bivališč in staj ipd. Nekateri so si smeli zaradi preprečevanja paše živali pripraviti tudi ograjeno gredo, na kateri so gojili vsaj nekaj zelenjave za kuho. Pravica do rože se je pojavljala v večini dežel habsburške monarhije, ki so obsegale del Alp ali alpskega predgorja (Zgornjo Avstrijo, Salzburg, Tirolsko, Predarlško, Koroško, Kranjsko), njene različice pa so se pojavljale tudi drugod. Glede na lastništvo zemljišča, na katerem se je odvijala, je bila lahko klasična kmečka služnost na zasebnem zemljišču ali pa pravica rože na skupnem srenjskem zemljišču.

Pravica do rože se je strogo razlikovala od (navadne) paše.⁵¹ Praviloma so rožo uživali tisti upravičenci, ki so planino »naredili«, torej najstarejši uživalci oziroma njihovi potomci in dediči, ki so na planini »pasli od nekdanj«. ⁵² Položaj je bil za vse upravičence lahko enak, lahko pa se je razlikoval od upravičenca do

46 SI AS 176, k. o. Lipoglav I 142, cenilni elaborat.

47 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

48 Slovarji s starimi nemškimi izrazi Blumensucht največkrat prevajajo kot paša oz. kot star izraz za pravico do paše, včasih tudi do paše v gozdovih, največkrat pa je izraz uporabljen za pašo na visokogorskih pašnikih, www.web-schlagbauer.de/Main/Begriffe/Begriffe.php?84_2_16, 7. 2. 2009 (stran ni več dostopna). Grafenauer izraz prevaja tudi kot pravico »cvetlice iskati«. – Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, 52.

49 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, Občina Tolmin, 147.

50 Pravilo je med imetniki pašne pravice na Veliki planini v veljavi še danes. Gl. Cevc, *Velika planina* (1993), 16. Gl. tudi Hlačer, *Ko se planina preobleče*, 22.

51 V spisu o tožbi Andreja pl. Lamberga proti kamniškim meščanom za pravico do paše in lesa na Veliki planini iz leta 1540 je izrecno navedena »pluembbesuchs vnnd wayd« (pravica rože in paša). Gl. Žnidaršič Golec, *Spori zaradi Velike planine*, 122.

52 Miklavčič Brezigar, *Tipi planinskih naselij*, 99.

upravičenca. Tako so podložniki nemškega viteškega reda v Ljubljani, ki so na Veliki planini pasli v svojih pašniških deležih in na skupnem pašniku kamniškega mesta, imeli stavbni les skupaj z drugimi soseskami zastonj, drva pa so morali kupovati.⁵³ Trentarji, ki so pasli na planini Trebiščina (tudi Lepoča), ki leži na Vodnikovem vršacu, so v času izrabe rože med 15. junijem in 15. septembrom smeli sekati les in celo loviti.⁵⁴ V Bohinjskem kotu⁵⁵ so smeli njeni imetniki poleg brezplačne paše v času od 16. junija do 15. septembra koristiti tudi vse ostale služnostne pravice na (nekdanji) fevdalni zemlji, npr. pravico do lesa oziroma t. i. polni užitek.⁵⁶ Na Bovškem so pravico rože izkoriščali od 24. junija (sv. Ivana) do 24. avgusta (sv. Jernej),⁵⁷ podobno pa je bilo tudi na Tolminskem, kjer pa so se spori glede koriščenja rože in drvarjenja mešali v spore zaradi neurejene meje habsburške monarhije proti Beneški republiki.⁵⁸ Izven glavne sezone so smeli nekatere pravice koristiti vsi okoličani.⁵⁹

Na Kranjskem je bila pravica rože poznana predvsem v Bohinjskem kotu, kot posledica koriščenja rože pa je nastalo tudi naselje planšarskih koč na Veliki planini, katere lastnik je bila kamniška meščanska korporacija. Pravica paše v dolžini 8 do 10 tednov je na pašnikih, ki so spadali v katastrsko občino Črna, pripadala kmetom iz vasi Stranje, Gozd, Črna, Šenturška gora, Mekinje, Tunjice, Bistričica in Košice.⁶⁰ Ko so kamniški meščani ob sporu zaradi paše na Veliki planini kmetom požgali njihove planinske stanove, so si kmetje, da bi si koče ponovno postavili, iz doline prinesli le žeblje za skodle. Vse ostalo jim je dala Planina.⁶¹ Pravico rože so na manjši pašni planini lahko imeli tudi posamezniki, saj je malo verjetno, da bi kmet s pravico služnostne paše na visokogorsko planino, precej oddaljeno od najbližjega naselja in vsaj v enem delu obdano z gostim gozdom, pritovoril vse potrebno za izgradnjo lesenega tamarja. Prilagajati pravilom skupnosti se sicer res ni bilo treba, vendar so bili pastirji na takih

53 Valenčič, *Posestne razmere na Veliki in Mali planini*, 135.

54 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, 178.

55 Pastirska naselja so izpričana na franciscejskih katastrskih kartah v katastrskih občinah Nomenj, Nemški Rovt, Savica, Srednja vas v Bohinju, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela itd.; SI AS 176, k. o. Nomenj L 172, Nemški Rovt L 30, Savica L 242, Srednja vas v Bohinju L 157, Zgornje Gorje L 179, Bohinjska Bela L 335, najti pa jih je tudi na štajerski strani deželne meje, npr. na planini Menina nad Gornjim Gradom SI AS 177, k. o. Gornji Grad C 258. Po zapisu v knjigi Bezovšek, *Pašniška zadruga Gornji Grad*, 126, naj bi pastirsko naselje, imenovano Stari stani, stalo tudi na robu planote Golte v k. o. Ter (C 474) in Ljubno (C 182), vendar za prvo originalne katastrske karte v ARS niso ohranjene.

56 Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, 52.

57 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, Občina Tolmin, 146, 147.

58 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 133: »... Sie haben ihren Plumbbesuech und Behülzung auf dem Venetianischen ...«.

59 Vilfan, *Pravna zgodovina*, 487.

60 SI AS 176, k. o. Črna L 301, cenilni elaborat, nepaginirano: »Streine, Goisd, Tscherna, Ulrichsberg, Minkendorf, Theinitz, Wisterziza und Koschische«.

61 Kopač, *Iz preteklosti Velike planine*, 188.

planinah sami in niso mogli računati na kakršnokoli sosedsko pomoč. Kjer pa je bila pašna površina večja, je pravica rože pripadala določeni skupnosti, npr. soseski, ki si je svoje stanove postavila blizu skupaj, to pa je zahtevalo tudi posebno organizacijo planinske skupnosti. Ponekod, kot npr. na Veliki planini, so si pastirska bivališča celo postavili v enakem zaporedju kakor so stale njihove matične hiše v dolini,⁶² franciscejski kataster za slovenski del Štajerske pa večje naselje planinskih tamarjev izkazuje tudi na Menini v bližini Velike planine.⁶³ Iz občasnih pastirskih bivališč so se ponekod razvila stalna naselja. Po znanih podatkih naj bi tako nastala tudi prva stalna bivališča v dolini Trente.⁶⁴

Običajno so imeli podložniki služnosti na zemljiščih domačega zemljiškega gospoda, gledano širše pa ni bilo nič nenavadnega, če so nekateri uživali služnosti na zemljiščih, ki so spadala v okvir drugih zemljiških gospodstev. Na Kranjskem je bil najbolj pereč problem sedmih vasi postojnskega gospodstva, ki so gozdne služnosti uživale v snežniških gozdovih,⁶⁵ v delu gozda gospodstva Vipava so smeli gozdariti tudi podložniki gospodstva Logatec,⁶⁶ pa tudi na gornjegrajskem gospodstvu je imelo gozdne pravice nekaj podložnikov drugih zemljiških gospodstev.⁶⁷ Podobnih primerov je bilo še več, saj je tudi večina od 185 kmetov, ki so si v gozdovih lanšpreškega gospodstva smeli pripravljati les za kurjavo, spadala pod druga zemljiška gospodstva.⁶⁸ Lastniki služnostnih zemljišč so proti tistim, ki so prestopili mejo dovoljenega pri koriščenju služnosti, lažje postopali, če so bili domači podložniki. Fevdalci so namreč v primerih, ko je podložnika hotel kaznovati drugi fevdalec, navadno ščitili svoje podložnike.⁶⁹

Če je bil gozd zaradi koriščenja služnosti preveč devastiran ali uničen zaradi elementarne nesreče, je lastnik lahko koriščenje služnosti v njem ali le v njegovem delu prepovedal. Praviloma je servitutnim upravičencem ob takem ukrepu pripadala odškodnina, pogosteje pa so se skušali dogovoriti za koriščenje služnosti na nadomestnem zemljišču. Redki pa so bili tisti posestniki, ki so po prepovedi izkoriščanja določenega dela zemljišča skušali na njem tudi bolje gospodariti. Eden teh je bil Anton Rudež na ribniškem gospodstvu, ki je za krajje lesa znal tudi strogo kaznovati.⁷⁰

V prvi polovici 19. stoletja je gozd še vedno predstavljal znaten del kmetijskih površin. V času izdelave franciscejskega katastra je gozd na Štajerskem pokrival

62 Cevc, *Velika planina* (1972), 18.

63 SI AS 177, k. o. Gornji grad C 258, karta C258A08.

64 Miklavčič Brezigar, *Dolina Trente*, 26.

65 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 49.

66 SI AS 1026, šk. 8, Služnosti na gospodstvu Vipava, nepaginirano.

67 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 12.

68 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 199.

69 Perko, *Gozd lahko živi*, 35.

70 Čeč, »Nisem kradel lesa«, 17–34.

50 % kmetijskih zemljišč, na Koroškem in Kranjskem pa le za malenkost manj.⁷¹ S sekanjem in podiranjem ter žaganjem, nato pa transportom lesa, ki je najlažje potekal po vodni poti (s splavarjenjem), so se predvsem v hribovitejših in z lesom bogatih predelih ukvarjala cela področja,⁷² posestno stanje gozdov pa je uredila šele zemljiška odveza po letu 1848.⁷³ Prvi moderni gozdni zakon, ki se nanaša tudi na slovensko ozemlje, je avstrijski gozdni patent iz leta 1852. Poudaril je načelo ohranjanja gozdne površine s prepovedjo, da bi se gozdna tla izkoriščala v kake druge namene.⁷⁴

GOZDNE SLUŽNOSTI OZIROMA SLUŽNOSTI V GOZDU

Osnovni namen koriščenja gozdnih služnosti je bilo zadovoljevanje potreb domačega gospodinjstva in gospodarstva. Najpogostejša gozdna služnost je bila pravica do lesa za kurjavo in gradnjo ter obnovo stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Predvsem v višje ležečih predelih so hiše tudi prekrivali z lesenimi skodlami. Poleg tega so les potrebovali za osvetljavo (Lichtholz),⁷⁵ za ograjevanje zemljišč pred živino, ki je na njem delala škodo, ter za to, da so lažje preživeli in v roku plačevali dajatve zemljiškim gospodvom. Ne glede na to, ali so služnostni upravičenci služnost uživali brezplačno ali pa so za njeno koriščenje plačevali neznatno dajatev – včasih tudi malo pravdo ali pa so dajatev odrajovali v kaki drugi obliki, npr. gospodstvu Fridrihštajn s polhi, če je bilo leto s polhi posebej bogato⁷⁶ – so h koriščenju skupnih služnosti spadale določene obveznosti za vse služnostne upravičence, posameznike, občine, soseske, pa tudi gospodstva. Vsako leto so za vzdrževanje šol, župnišč, cerkva in lokalij morali oddati del pripravljenega lesa in odstopiti pašni prostor. Obveznost je izhajala iz patronatske in odvetniške (Vogtei) pravice.⁷⁷

Za kurjavo je bil uporaben tudi les, ki ga je bilo mogoče pobirati po tleh, za gradnje in popravila pa je bilo treba pridobiti posekana drevesna debla. Z vidika porabe lesa je bilo kmetom za skodle in za ograjevanje dovoljeno porabljeni le star

71 Droblesch, *Grundherrschaft und Bauer*, 87.

72 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, 340.

73 Prav tam.

74 Smole, *Gozdni redi*, 153, 154.

75 Pravica do luči marsikje ni bila priznana kot posebna služnost, saj je bilo za razsvetljavo mogoče uporabiti večino lesnih odpadkov. Podobno je veljalo za les za ograjevanje. Ker pa je zaradi razsvetljevanja prostorov s trskami pogosto prihajalo do požarov, so skušali te vrste služnost omejevati.

76 Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja*, 75.

77 SI AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten 50/Pr-851.

les.⁷⁸ Pomembna gozdna služnost je bila tudi izkopavanje lesne štorovine.⁷⁹ Ker je Marija Terezija šele v leta 1771 izdanem gozdnem redu predpisala sekanje dreves čim nižje nad zemljo,⁸⁰ in ne na enem ali dveh metrih višine, kot so bili vajeni do tedaj,⁸¹ je lažje razumeti, da je pravica do štorovja pomembno prispevala h gospodarjenju na kmečkem posestvu.

Pravica do lesa se je razlikovala glede na njegovo kakovost, torej se je ločevala pravica do določene količine trdega ali mehkega lesa. Nekaterih vrst lesa ponekod služnostni upravičenci niso smeli sekati, saj ga je bilo mogoče dobro prodati, recimo macesnovega drevja na gospostvu Brdo.⁸² Ker je močno smolnat, so ga potrebovali v dejavnostih, kjer je bil namočen v vodo, npr. v obrtnih delavnicah, kjer so se uporabljala velika vodna kolesa. Po macesnovih drevesih je bilo veliko povpraševanja tudi v ladjedelništvu, saj so macesnova debla praviloma visoka in dokaj ravna ter zaradi smole običajno trpežnejša.⁸³ Ko je leta 1807 skozi Ljubljano v Trst prispel velik transport s 1500 macesnovimi in 600 smrekovimi hlodi, je okrožno glavarstvo, ki svojega lastnega gozdarskega organa še ni imelo, naročilo kameralnemu oskrbniku mekinjskega samostana, naj komisijsko razišče zadevo o pretiranih sečnjah v bistrškem gozdu. Razvedelo se je namreč, da naj bi v kratkem času brez dovoljenja mesta Kamnik kot lastnika tam posekali velike količine macesnovih in smrekovih dreves. V gozdu so nato našli še 603 macesnove in 2317 smrekovih hlodov ter 35 macesnovih in 235 smrekovih debel. Njihovo prodajo je okrožno glavarstvo prepovedalo. Ugotovili so, da je sečnjo omenjenega lesa naročila skupina kamniških meščanov, ki je s tem močno oškodovala mestno blagajno in ostale meščane.⁸⁴

Marsikateri kmet si je za lažje preživetje pomagal z opravljanjem katere od obrti, za katero je bil potreben les, npr. kuhanjem oglja, izdelovanjem škafov itd. Racionalnost pri porabi lesa ni bila odlika kmečkega prebivalstva, saj so bile posekane količine lesa prevelike, ostanke pa so puščali po gozdovih, namesto da bi jih odpeljali in uporabili kot manj kvaliteten, a še vedno uporaben les za oglje, kurjavo ipd. Lastniki gozdov so se nad njihovim potratnim ravnanjem pogosto pritoževali.⁸⁵

78 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmung*, 37.

79 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851, nepaginirano. SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Böhmen, nepaginirano. SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

80 Do 35 cm ali 15 col nad zemljo. – Krchnáková, *Die Taxation*, 114.

81 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 155. V gozdovih v Kanalski dolini in v okolici Pliberka, ki so bili v lasti bamberške škofije, so gozdarji za red skrbeli na osnovi predpisov kanalskega in bleiberškega gozdnega reda, katerih najstarejši poznani različici izhajata iz 16. stoletja. Predpisovali sta sekanje debel dve pedi oz. slabega pol metra od tal. Ker pozimi zaradi snega izmera ni bila možna, je bilo v zimskem času sekanje prepovedano. Več Mihelič, *Usoda gozdov na Slovenskem*, 42.

82 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 93.

83 Scheyer, *Navod*, 23.

84 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, 28.

85 M. Žontar, *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, 65.

Predvsem revnejši so si v gozdovih pridobili različne oblike pravic do nabiranja gozdnih produktov. Upravičenost do pridobitve služnosti so morali ponekod dokazati s potrdilom o revščini.⁸⁶ Nabirati so smeli les najrazličnejših oblik in poimenovanj, npr. vejevje, sušice, poškodovan les, les, ki ga je polomil vihar ali prizadel snegolom in podobno. Les, ki so ga nabrali po tleh, je bil med upravičenci močno priljubljen tudi zato, ker so ga domov lahko odnesli in se tako izognili stroškom za prevoz.⁸⁷ Po drugi strani pa so imeli nekateri pravico do nabiranja lesa omejeno s tem, da so ga smeli nabirati le dva dni v tednu, pri nabiranju niso smeli imeti pri sebi nobenega orodja, s katerim bi si lahko kakorkoli pomagali, iz gozda pa so ga smeli spraviti le toliko, kot so ga lahko odnesli na svojem hrbtu. Za najšibkejše so ponekod poskrbeli tako, da so jim za transport dovolili uporabiti samokolnice ali samotežne sani.⁸⁸

Kmetje so smeli ponekod nabirati lesno gobo, ki so jo uporabljali kot kresilo za prižiganje ognja, presežke pa prodajali, ter gozdno jagodičje, kot so borovnice, gozdne jagode, brusnice, gobe, mah, kostanj,⁸⁹ lešniki⁹⁰ itd. Za potrebe domačega gospodarstva so nabirali hrastovo skorjo, trske, sveže orehove lupine, na Primorskem rujevino,⁹¹ s katerimi so barvali različne materiale, kot so platno ali ribiške mreže, Savinjecani pa lipovo ličje, iz katerega so pletli klobuke za zaščito pred dežjem. Ena od pomembnih surovin, ki so jih nabirali v gozdu, je bila tudi drevesna smola,⁹² iz katere so pridobivali terpentini. Med gozdne služnosti je ponekod spadala pravica do flosarjenja oziroma plavljenja lesa po vodah ali umetno narejenih lesenih rakah ali drčah v gozdovih, imenovanih tudi riže.⁹³

Poleg pridobivanja lesa za najrazličnejše namene in drugih potrebnih gozdnih produktov je gozd oziroma drevje služilo tudi za koriščenje pravice do sence, da so lahko pastirji živino prignali v senco, kadar je sonce na pašnikih preveč pripekalo, fevdalci pa so večkrat podeljevali tudi pravico do lova nižjih živali, npr. zajcev ter ptičev. Gozd je lahko obremenjevala tudi pravica do poti ali pravica do napajanja živali, če se je vodnjak ali napajališče nahajalo v gozdu ob pašniku. Čeprav redko, pa se je zlasti v krajih, kjer je bilo preživetje zaradi različnih de-

86 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 40.

87 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, 119.

88 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 41.

89 Pravica do nabiranja kostanja je bila izrecno omenjena v sporu med gosposko Stična in služnostnimi upravičenci v gozdu Štrihovna. Več Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 197. Pravi kostanj je bil do uveljavitve koruze in krompirja marsikje zelo pomemben prehranski artikel, ker pa je po odstotku škroba zelo podoben krompirju, ga je pogosto nadomeščal tudi v času njegovega pomanjkanja. Več Vlašič, *Šume kao izvor prehrane*, 129.

90 SI AS 1026, šk. 7, Godovič (Vipava, gospostvo), nepaginirano.

91 Listi in skorja grmičastega drevja vsebujejo veliko čreslovine, eteričnih olj in rumenega barvila, zato se uporabljajo za strojenje kože, izdelavo črnila in v zdravilstvu. Barvilo, ki ga je mogoče pridobiti iz lesa, se uporablja za barvanje tekstila. – Več *Navadni ruj*.

92 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, 242.

93 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Krain, št. 55/851, nepaginirano.

javnikov posebej težko, pojavljala pravica do sekanja t. i. merkantilnega lesa, ki so ga smeli služnostni upravičenci prodajati v lastni režiji in za lastne potrebe. Na območju nekdanje dežele Kranjske, poznali pa so jo tudi na Koroškem, od koder so les prodajali v Italijo,⁹⁴ so pravico do sekanja merkantilnega lesa poznali na gospostvu Bistra,⁹⁵ največji obseg pa je imela na gospostvu Snežnik.

Nekdaj so v gozdovih tudi pasli, saj pašniških površin za naraščajočo živinorejo ni bilo dovolj. Zaradi škode, ki jo je pasoca se živina delala na gozdnih površinah, sta se »gozdarstvo in pastirstvo vedno pisano gledala, toliko bolj pa še gozdarstvo in reja drobnice oziroma kozjereja«.⁹⁶ Pravica do gozdne paše je podložnikom marsikje pripadala kot posebna služnost. Natančno sta bili določeni število in vrsta živine, ki se je smela pasti na posameznih pašnih in gozdnih površinah, prav tako sta bila natančno določena letni čas in obdobje, ko je bila paša dovoljena. Prašičev, perutnine in koz na gozdnih služnostnih zemljiščih navadno ni bilo dovoljeno pasti, vendar so ponekod imeli nekatere pašne površine rezervirane prav za pašo teh živali. Prašiče so v gozdove zganjali na »mastenje« zlasti v tistih letih, ko je na bukovih in hrastovih drevesih dozorelo veliko žira in želoda.⁹⁷ Kmetje so na služnostnih zemljiščih smeli praviloma pasti le lastno živino, ne pa tudi tuje.⁹⁸ Predvsem v visokogorju je bila vrednost paše v gozdovih za kmetijo pomembnejša od lesa, ki so ga kmetje pridobili na istih gozdnih površinah.⁹⁹

Kadar gozdno pašno zemljišče ni sodilo k domači kmetiji, je moral kmet z lastnikom skleniti dogovor, ki je določal čas paše in pogoje oziroma njene omejitve. Tako so nekatere pogodbe dovoljevale ostajanje živine v gozdu čez noč,¹⁰⁰ druge pa ne ali so celo določale, da se tudi čez dan živina v gozdu ne sme pasti brez pastirja.¹⁰¹ Živina, ki se je pasla v gozdovih ter je na mladica in podrastju delala škodo, je pripomogla k počasnejšemu samoobraščanju gozdnih površin. Kmetje so zato nasprotovali razširitvi pravice do paše v visokogorskih gozdovih, saj bi to pripomoglo k osiromašenju in postopnemu propadu visokogorskih gozdov.¹⁰² Ograjevanje zemljišč je bilo zaradi načina obdelovanja in njene rabe zlasti v hribovitejšem in visokogorskem svetu nujno, marsikje pa so zaradi škode, ki jo je živina delala na poti na pašo, ograjevali tudi pot.¹⁰³ Pravica do lesa za ograje, ki so med seboj ločevale posamezne parcele in zemljiške posesti, je bila ponekod posebna služnost, drugod pa tovrstni les ni spadal v kategorijo služnostnega lesa.

94 SI AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten 50/Pr-851.

95 Perko, *Zapisano v branikah*, 39.

96 Miklavčič Brezigar, Dolina Trente, 31.

97 Schönemann, *Die Servituten*, 32.

98 *Občni deržavljanski zakonik*, čl. 500.

99 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, 85.

100 Makarovič, *Korte in Korčani*, 133, 134.

101 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 130.

102 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

103 Dolenc, *Pastirjevanje na Starem Vrhu*, 50.

Prebivalci mest so se z lesom oskrbovali na različne načine. V primeru, da mesto svojih gozdov ni imelo, mu je pravico do lesa za lastne potrebe v gozdovih bližnjih ali celo oddaljenih gosposk in sosesk priznaval že Ferdinandov rudarski red iz leta 1553,¹⁰⁴ najpogosteje pa so se mesta oskrbovala v mestnih gozdovih, ki so jih dobila od svojih gospodov. Ker so v teh gozdovih poleg pridobivanja lesa za lastna gospodinjstva tudi pasli, so bile gozdne površine vedno siromašnejše. Zelo poveden v tem smislu je ljubljanski Mestni log, kjer je raslo veliko hrastovja, ki je v rodovitnih letih dajalo tudi obilo želoda. Tedaj so prignali na pašo veliko prašičev, kar je verjetno eden od pomembnih vzrokov, da se gozd ni mogel naravno obnovljati. Obnoviti so ga skušali s sajenjem hrastovih in smrekovih sadik, vendar brez uspeha. Ko je bil v 18. stoletju gozd skoraj povsem izsekan, so ga razparcelirali in zemljišča prodali, kupci pa so jih spremenili v njive in travnike. Enako se je zgodilo z gozdom pod Rudnikom.¹⁰⁵ Ena od oblik oskrbe meščanov pa so bile gozdne služnosti, ki so jih smeli uživati enako kot okoliško, zlasti kmečko podložniško prebivalstvo.¹⁰⁶

PRAVICE RUDNIKOV IN INDUSTRIJSKIH OBRATOV DO LESA

Poleg služnostnih upravičencev so v gozdove posegali gospodarski obrati, npr. rudniki in fužine. Kot velik potrošnik lesa so bili močan konkurent na področjih, kjer so les že pridobivali kmečki prebivalci.¹⁰⁷ Čeprav so bili rudniki ponekod lastniki zemljiških posesti, kot je npr. mežiška »gozdna« železarna imela v posesti imenje s petimi tlačanskimi kmetijami,¹⁰⁸ ta navadno niso dajala dovolj lesa za vse njihove potrebe.

Rudniške pravice v gozdovih je v habsburški monarhiji urejal Ferdinandov rudarski red s 1. maja 1553. Po členu 1 je ves tako imenovani visoki ali tudi črni gozd pripadal deželnemu knezu, v členu 101 pa red navaja tudi: »Vsi visoki in črni gozdovi tam, kjer so rudniki ali (še) nastajajo, pripadajo nam kot deželnemu knezu za korist naših rudnikov.«¹⁰⁹ V nekaterih nadaljnjih aktih z zakonsko močjo so bili Ferdinandovi nasledniki na prestolu še določnejši, potrebe rudnikov pa so bile vedno prednostne pri dodeljevanju pravice do izkoriščanja

104 Johann, *Wald und Mensch*, 191.

105 Perko, *Gozd lahko živi*, 89.

106 SI AS 788, šk. 543, GUS, Beholzungsachen I/3, Beholzungs Recht Laas, Laserbach, Igendorf und Podgora. Laas: 7. 4. 1784, Vorladung zur Tagsatzung.

107 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, 117.

108 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, 51.

109 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano: »Es sollen alle Hoch und Schwarzwälder Uns als Herrn und Landesfürsten, wo Bergwerke seyend oder noch auferstehen, zu Unseren Bergwerken erfolgen ...«.

gozda. Ferdinandov gozdni red je dolgo časa predstavljal osnovni akt za urejanje odnosov v gozdovih; podobno ureditev je predpisoval tudi dvorni dekret Jožefa II, izdan več kot 200 let kasneje, 12. januarja 1784.

Cesar je privatne gozdove, ki so spadali v rudniško rezervatno področje, podredil jurisdikciji rudarskega sodnika. Brez njegovega dovoljenja podložniki niso smeli sekati lesa v gozdu, posebej strogo prepovedano pa je bilo sekanje na območju, ki je bilo do pol milje oddaljeno od rudnika. Rudarski sodnik je tam dovoljeval sekanje le takšne količine lesa, ki so jo kmetje nujno potrebovali doma. Prekrškarje je strogo kaznoval.¹¹⁰ Velike težave je imel zlasti s tistimi podložniki, ki so v gozdovih krčili rovtve in s tem spreminjali namembnost zemljiških površin. Po poseku se je površina gozda zmanjšala, kar je vodilo v vedno večje pomanjkanje lesa in oglja za rudarske in fužinarske obrate, zlasti tam, kjer je bilo izkrčenih rovtov veliko.¹¹¹ Na področjih, kjer so obstajali močni rudniški in industrijski obrati, je bilo tudi kmečkega nedovoljenega poseganja v gozdove običajno zelo veliko. Zaradi gospodarskega pomena rudnikov je država strogo nadzorovala izpolnjevanje določil o rudniških pravicah.

T. i. alpske pokrajine, to so delno Štajerska, Zgornja Avstrija, Koroška in v omejenem obsegu tudi Kranjska, so bile s svojimi rudniki in metalurškimi obrati še v 18. stoletju drugi najpomembnejši industrijski center države.¹¹² Rudniški in industrijski obrati so tako kakor kmečki služnostni upravičenci izkoriščali toleranco države in svojo pravico ponekod uveljavljali neracionalno, saj so hoteli izkoriščati celo tiste gozdove, ki so kot zaščitna bariera štili kmečke domačije pred plazovi. S tem se kmetje, ki so jim plazovi ogrožali domove in življenjski prostor, seveda niso mogli strinjati.¹¹³

Za kurjenje v fužinarskih pečeh so iskali predvsem trde lesne sorte. Najboljše je bilo bukovo oglje, ker je pri gorenju dosegalo višjo temperaturo. Smrekovo oglje je lahko pokvarilo vložek v peči, posek izključno ene vrste lesa v gozdovih pa je dolgoročno povzročal biološko degradacijo gozda.¹¹⁴ Železarski obrati so marsikje sami pridobivali oglje ali pa so najeli oglarje, ki so kuhali oglje za potrebe njihove železarske proizvodnje.¹¹⁵ Kupovali so ga tudi od kmetov, ki so oglje kuhali za prodajo. Kljub vsemu pa je bilo skoraj nemogoče sproti zadostiti povpraševanju po oglju. K pomanjkanju oglja so pripomogle tudi težave ob njegovem transportu, saj so ga pogosto kuhali v precej oddaljenih gozdnih predelih. Marsikje je transport oteževal strm teren, kmetje pa se za tovrstno delo niso preveč zanimali ali pa so za transportiranje zahtevali preveliko plačilo.¹¹⁶

110 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 82.

111 Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, 379.

112 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, 27.

113 Johann, *Wald und Mensch*, 199.

114 Veber, *Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih*, 24.

115 Krivograd, *Prispevek k poznavanju oglarjenja*, 5.

116 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, 57.

Ob pravici do lesa so imeli lahko rudniški obrati in fužine še druge služnostne pravice, npr. servitut za lomljenje apnenca, za žganje apna z apnenicami ipd.¹¹⁷

Poleg lesa za kurjavo so rudniki potrebovali veliko mizarskega, v glavnem mehkejšega smrekovega lesa, saj je bilo treba podporni les v rudniških rovih zaradi vlage, temperaturnih razlik in neprestanega prepiha zamenjati v šestih do osmih letih. Za rudniške jame in rove v okolici Falkensteina na Tirolskem je to pomenilo, da je bilo treba vsako leto leseno podporo obnoviti v okoli 10 km rudniških rovov.¹¹⁸ Les so potrebovali tudi za gradnjo kanalov, bolj smolnat in trpežnejši macesnov les za vodna kolesa ipd., les so potrebovali za ureditev separacije, postavitev nakoval (Pochwerk) in preprostih vodnih črpalk, ki jih je čez vodna kolesa gnala voda, ter za izpiranje rude ali ostalih industrijskih proizvodov, za topilnice (Schmelzwerk), kovačije, potrebovali so prostor za jalovino, prostore za skladiščenje lesa itd.¹¹⁹

Pri izkoriščanju gozdov za potrebe fužin je kljub izdanim rudarskim redom vladala velika zmešnjava, saj je vsaka zemljiška gosposka po svoje tolmačila zahteve fužin po lesu.¹²⁰ Fevdalci, ki so imeli več koristi od urbarialnih kmečkih zemljišč kakor od odstopanja lesa rudnikom, so se prednostnim pravicam rudnikov upirali in bolj podpirali podložniška krčenja in pašo, to pa je bilo v nasprotju z določili deželnoknežjih gozdnih redov, ki so jih omejevali in celo prepovedovali.¹²¹

Ko je na določenem območju začel obratovati industrijski obrat, ob katerem se je izoblikovalo manjše ali večje naselje rudniških delavcev, se je povečala tudi potreba po lesu za novo priseljene. V gozdovih so imeli podobne pravice kakor kmečki služnostni upravičenci, lastnih pridelovalnih površin pa niso imeli. Služnosti so jim bile velikokrat podeljene le ustno, brez dokazilnih listin. V gozdovih so tudi pasli in si na gozdnih površinah uredili svoja bivališča. Rudarski urad v Celovcu je rudarjem in delavcem metalurških obratov prisojal po dve klafti lesa po osebi, za kar so rudarskemu sodniku plačevali manjšo dajatev.¹²² Ker so bili rudniki oziroma industrijski obrati pogosto oddaljeni od večjih središč, kjer bi lahko kupovali hrano, so si jo morali delavci sami pridelati, zato je bila bolj ali manj skromna in velikokrat enolična.¹²³ Za najnujnejše življenjske potrebe so v bližini svojih hiš običajno izkrčili zemljišče in si uredili manjši vrt ali njivo,

¹¹⁷ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 2, 128.

¹¹⁸ Bartels, *Grubenholz*, 10.

¹¹⁹ SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

¹²⁰ Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 83.

¹²¹ Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II, 86.

¹²² »2 Klafter per Mann«, SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

¹²³ Zeloth, *Zwischen Staat und Markt*, 156.

živino pa so pasli v bližnjih gozdovih. Sčasoma je tak način gospodarjenja postal priposestovana in zastarana služnost. Najbližja in najprimernejša zemljišča, kjer so si skušali zagotoviti služnosti, so bila lahko v lasti rudnikov ali industrijskih obratov, lahko so bila skupna soseskina zemljišča ali last drugih zemljiških gospodstev oziroma posameznikov. Nekatera tako nastala naselja so bila precej velika, lastniki rudarskih obratov in gozdov pa so tovrstno gospodarstvo, čeprav so delavci delali zanje, preganjali in ravnali kot Žiga Zois, ki je v Ljubljani 21. oktobra 1799 odredil: »Ponavljam naročilo, da je treba gozdove zavarovati pred vsemi naselbinami.«¹²⁴ Po drugi strani pa so se zavedali tudi potreb kmečkih služnostnih upravičencev, saj so ugotavljali: »Zato se je treba sistematično odločiti ali dopustiti enkratne požige posek in gojenje koz. To sta dve običajni zahtevi vseh oglarjev. Požig je v redu, saj dobimo počiščeno zemljo za pogozdovanje. S kozami lahko potrpiamo, če se zadržujejo le v starem gozdu. Oboje je izjemno nevarno, če jih uprava strogo ne nadzoruje.«¹²⁵ Konflikt med za les zainteresiranimi stranmi je bil vedno bolj globok.¹²⁶

Na slovenskem ozemlju so velike rudarske naselbine nastale ob rudnikih na Koroškem. Obdobje kopanja zlata in srebra na Zgornjem Koroškem je bilo ob koncu 18. stoletja sicer v zatonu,¹²⁷ še vedno pa so kopali druge rude. V okolici Pliberka je bilo v prvi polovici 19. stoletja ob glavnem rudniku veliko jam, v katerih so prebivalci in nekateri rudarji kopali železovo rudo in iz nje topili železo. Vsi so imeli do lesa približno enake pravice.¹²⁸ Ob rudniških jamah je delovalo več industrijskih obratov, v katerih je bilo zaposleno nekmečko prebivalstvo. Samo v pliberških rudniških jamah sta bili leta 1802 zaposleni 902 osebi, od tega 324 kopačev, 19 jamskih tesarjev, 177 delavcev za izvoz rude iz jam, 81 dvigovalcev vode, 301 perica, odbiralci in ločevalci rude ter 260 dodatnih delavcev različnih strok za različne potrebe. Do leta 1824 je število zaposlenih še naraščalo, nato pa je začelo počasi upadati.¹²⁹ V času, ko se je pripravljala regulacija služnosti, so se oblasti bale, da bodo rudarji in ostali industrijski delavci poleg tega, da bodo zase zahtevali zemljišča, na katerih so stale njihove hiše in gospodarska poslopja, zahtevali tudi odkup služnosti, ki so jih imeli v gozdovih in na pašnikih. Ob počasnem zatonu uspešnega obratovanja rudnikov so bili namreč eksistenčno

124 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, 106.

125 Prav tam, 94.

126 Mischler in Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D*, Bd. I, G 65 ff.

127 Na Zgornjem Koroškem so zlato kopali že v antiki, prvi višek pa je proizvodnja koroškega zlata dosegla v drugi polovici 14. stoletja. Od poznega 15. stoletja do začetka 17. stoletja je kopanje zlata doživljalo ponoven razcvet in je v 30 rudniških jamah zaposlovalo okoli 2000 rudarjev. Več Ertl, *Heiligenblut*, 249–88.

128 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

129 Zelo, *Zwischen Staat und Markt*, 144.

odvisni od skromne kmetijske pridelave. Ena od predlaganih možnih rešitev je zato bila, da bi vsakemu služnostnemu upravičencu odstopili enak del zemljišča.

Visokogorske kmetije, ki so bile predvsem zaradi neugodnih pogojev lastnice obsežnih rezervatnih in s kmečkimi služnostmi obremenjenih gozdov, so bile v drugačnem gospodarskem položaju kakor kmetije v nižinah. Eden od predlogov v času priprav na regulacijo služnosti je zato predvidel, da bi nekatere njihove lastniške gozdne parcele, ki jih je uporabljala rudarska družba, razdelili med kmete.¹³⁰

SPORI ZARADI KORIŠČENJA GOZDA IN LESA

Zaradi načina koriščenja gozda in pravne ureditve z rešitvami, ki si jih je vsak razlagal nekoliko po svoje, je koriščenje služnosti skoraj povsod povzročalo spore. Ti so se posebej razplamteli v času, ko je država sprejela zakonodajo za njihovo odpravo oziroma regulacijo in odkup.

Najbolj znan primer oziroma spor okoli koriščenja merkantilnih služnosti do lesa na Slovenskem do sedaj je bil na gospostvu Snežnik na Notranjskem. Ker jih je smelo koristiti prebivalstvo skoraj 40 notranjskih naselij, sta bili v sporu s snežniškim graščakom vsa Loška dolina in Pivška kotlina. Pravica je spadala v sklop podeljevanja najrazličnejših olajšav, ki bi kmetom olajšale življenje in izpolnjevanje finančnih obveznosti na zaradi plenilskih vpadov z juga opustošenih kmetijah. Kmetje so les najpogosteje vozili na Reko, kjer je bilo povpraševanje po lesu nenasitno. V času, ko sta bili gospostvi Snežnik in Postojna v rokah istega fevdalca Karla von Auersperga, je lastnik gozdne služnosti priznaval kmetom ne oziraje se na pripadnost gospostvu. Sedem vasi iz Pivške doline, ki so pripadale postojnskemu gospostvu, je merkantilne služnosti v gozdovih snežniškega gospostva obdržalo tudi, ko je naslednji lastnik zemljiških gospostev Marko Oblak del svojih posesti prodal Janezu Danielu Erbergu in je bilo po prodaji lastništvo gospostev ločeno. Ko se je leta 1793 s priznanjem in vpisom pravice za sedem pivških vasi v zemljiško knjigo končal sodni spor glede sekanja merkantilnega lesa, s katerim jim je lastnik Snežnika želel omejiti pravice, so imeli kmetje v rokah orožje, s katerim so ob vsakokratnem poskusu omejevanja sekanja dosegli, da je morala graščina umakniti svoje zahteve.¹³¹

Najodmevnejši spori med obrtniki, kmeti in lastniki gozda, kjer so se sodni postopki zaradi konkurence pri dobavi lesa in oglja med seboj kar prelivali, pa so se bili v Trziču z okolico. Njihovega reševanja so se najverjetneje dotikali v vodi Hudega Grabna najdeni sodni spisi, omenjeni na začetku tega pisanja. Bližina na-

130 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

131 Več Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 47–150.

hajališč železove rude, potoki in rečice, ki so nudili možnost izkoriščanja vodne energije in izobilje lesa v okoliških gozdovih, so botrovali nastanku različnih obrtnih in industrijskih delavnic. V Trziču so bile razvite kovaška, usnjarska, tkalska in nogavičarska obrt, kasneje se jim je pridružilo še čevljarstvo.¹³² Za svoje obratovanje so porabili ogromne količine oglja oziroma lesa. Prekomerna sečnja lesa je pripeljala do tega, da se gozd v okolici Trziča ni več uspel sam obraščati.

Spori za les in oglje na Tržiškem so sicer imeli dolgo brado, saj nekateri podatki govorijo, da je kovaška obrt kot velik porabnik lesa in oglja na Tržiškem obstajala že sredi 14. stoletja.¹³³ V prvem in drugem desetletju 19. stoletja pa sta v Trziču od industrijskih obratov delovali dve topilnici železa,¹³⁴ ki sta letno v povprečju za predelavo železa porabili 2866 stotov lesa in 5400 škafov oglja,¹³⁵ v glavnem pripeljanega iz bližnje okolice. Ob njih sta v kraju delovali dve jeklarni, ki sta v enem letu pridelali približno 2500 stotov taljenega jekla,¹³⁶ pri 13 kovaških ognjih v kraju pa so letno nakovali 5734 stotov železa. Pri tem so porabili 10.800 škafov oglja. Kose so kovali v devetih tržiških kovačnicah pri 21 ognjih in letno v povprečju za vzdrževanje ognjev porabili 9315 škafov oglja. V kraju so obratovala še štiri kovačije, v katerih so pri petih ognjih nakovali železa in jekla za 1000 žag za deske ter 500 stotov podkev in različnega orodja in orožja, v kovnici žebeljev pa so letno nakovali za 70 stotov žebeljev različnih vrst in porabili 200 škafov oglja.¹³⁷ Cesarsko-kraljeva privilegirana tovarna pil je vsako leto za vzdrževanje ognja v eni peči¹³⁸ in šestih majhnih ognjev porabila 2045 škafov oglja.

Poleg železarske oziroma jeklarske obrti in industrije je v Trziču obratovalo tudi nekaj drugih obrtnih delavnic, ki so les za kurjenje sicer potrebovale, vendar ne v tako velikih količinah kakor kovačije, pilarne, topilnice in rudniki. V Trziču so obratovali dve strojilnici živalskih kož, 14 pletilskih delavnic ter dve obrtni delavnici, v katerih so na blago tiskali različne vzorce.¹³⁹ Za potrebe prebivalstva so v dveh varilnicah varili pivo,¹⁴⁰ v treh obratih pa so v skupno petih kotlih kuhali

132 Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Trzič*, 286.

133 Oitzl, *Zapuščina tržiških kovačev*, 555, 556.

134 V prvi polovici 19. stoletja sta fužini stali na Balosu in na Njivi. – Struna, *Vodni pogoni na Slovenskem*, 281.

135 Dunajski stot 56 kg, spodnjeavstrijski škaf (Eimer) 56,589 l. Gl. Drobesch, *Kärnten am Übergang*, 206.

136 »Kistenstahl«.

137 SI AS 176, k. o. Trzič L 171, cenilni elaborat, nepaginirano.

138 »Zümentoffen«.

139 »Kattundrükerei«. Najverjetneje je bil s tem mišljen modrotisk, pri katerem so s posebnimi modeli na blago nanašali t. i. rezervno barvo, snov, zaradi katere se pri barvanju tkanine običajno uporabljena indigo barva ni prijela. Barvali so laneno ali bombažno blago. Ko so po barvanju rezervno barvo s tkanine odstranili, se je na blagu pokazal vzorec v osnovni barvi blaga. – *Modeli za modrotisk*.

140 Še v začetku 19. stoletja so pivovarne pivo varile predvsem za bližnjo okolico, saj se je pri transportu in višjih poletnih temperaturah rado kvarilo. Poleg tega je bilo pivo drago, zato so si ga lahko privoščili le premožnejši. Več Studen, *Pijane zverine*, 68. Studen, *V ZDA ne pijejo*.

nilo. Za izdelavo 105 stotov sveč in 115 stotov mila so v enem letu porabili 520 mernikov¹⁴¹ pepelike, sedem stotov soli in 70 stotov različnega loja, krznarska obrt pa je bila v Tržiču zastopana z enim obratom. V dveh obrtnih delavnicah so letno iz 360 stotov odpadkov v dveh kotlih skuhalo 100 stotov mizarskega lepila¹⁴² in ga izvozili v Italijo, dolgo tradicijo pa ima v Tržiču še čevljska obrt.¹⁴³

Les oziroma oglje so tržiški obrtniki dobivali iz gozdov v tržiški okolici, največ pa z območij katastrskih občin Sv. Ana in Sv. Katarina. Nekateri predeli so bili lažje dostopni in bolj primerni za sekanje dreves kakor drugi, strogo pa je bilo prepovedano sekanje nad cesto proti Ljubelju, saj se je bilo bati, da bi v primeru poseka snežni ali zemeljski plazovi cesto uničili.¹⁴⁴ Ko je začelo lesa in s tem oglja primanjkovati, je širjenje industrijskih obratov in obrtnih delavnic, ki niso imeli zagotovljenih dodatnih virov lesa in oglja, sprožilo nov val prepиров, pri čemer so se odkrili in pogrevali tudi stari, že nekoliko pomirjeni spori. Poleg tega, da bi povečana poraba lesa prizadela predvsem stare obrate, od katerih bi nekateri verjetno morali celo opustiti svoje delovanje, so si nasprotni strani očitale tudi, da postopki pri pridobivanju dovoljenj niso bili v skladu s pravili, saj nekateri obrtniki o namerah postavitve novih industrijskih obratov niso bili obveščeni in zaslišani. Lastnik večine gozdnih površin in celo nekaterih industrijskih obratov je bilo gospostvo Tržič, ki naj za nekatere širitve obrtnih delavnic tudi ne bi dobilo privoljenja višjih oblastnih organov in je torej v tej zadevi pokazalo premalo skrbnosti. Delovalo je tudi v popolnem nasprotju s priporočili dvorne kamere z dne 16. marca 1798, ki je prepoznala izčrpanost gozdov okoli Tržiča in odsvetovala izdajo dovoljenj za ureditev novih industrijskih in obrtnih delavnic, ki za delovanje uporabljajo oglje, brez soglasja lastnikov že obratujočih obrtnih delavnic. Poleg pomanjkanja oglja je obrtnike težilo tudi pomanjkanje delavcev, s ponudbo dela v novih obratih pa se je ta skrb še povečala.¹⁴⁵ Obrtniki so se bali tudi, da bodo kmetje, ki so v Sv. Katarini za njihove obrate kuhali in dostavljali oglje, padli pod vpliv idej novih obrtnikov, ki/če jim bodo prodajali oglje, ki je bilo sicer pravica in namenjeno »starim« obrtnikom. Predvidevali so tudi, da bo med domačimi prebivalci zavladala revščina, saj bi jim prišli z zaposlovanjem v obrtnih delavnicah odvzemali možnost za zaslužek. Posebej velik spor, o katerem je pisal že Ivan Mohorič,¹⁴⁶ je med tržiškimi obrtniki, gospostvom in kmeti vzplamtel, ko je svojo kovačijo za izdelavo kos želel povečati Ignac/Gašper Zeme, v skoraj istem času pa so potekala tudi dogovarjanja za postavitev novega plavža

141 1 mernik 61,487 l. – Drobesh, *Kärnten am Übergang*, 206.

142 »Tischlerleim«.

143 SI AS 176, k. o. Tržič L 171, cenilni elaborat, nepaginirano. Gl. tudi Kačičnik Gabrič, Tržič in Tržiško na prelomu 18. v 19. stoletje, 525, 526.

144 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina.

145 Prav tam.

146 Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, 141–84.

nekoliko nad Trzičem. Eden od problemov tržiških obrtnih in industrijskih obratov je bila tudi voda.¹⁴⁷

Poleg obrtnikov in lastnikov industrijskih obratov so se zaradi koriščenja gozda med seboj prepirali in sodno preganjali tudi kmečki koristniki gozda. Leta 1836 je sodišče razsodilo v sporu Jerneja (Bartholomeja) Gogale, Jakoba Matiča (Matitscha) kot naslednika Matije Matiča (Mathiasa Matitscha), Simona Rezmana (Resmanna), Andreja Kralja, Matevža (Mathäusa) Vouka, Jožefa Božiča (Josepha Boschitza), Jožefa Balanta (Josepha Wallanda) in dedičev Jurija Balanta (Georga Wallanda), vsi so bili iz Nove vasi (Neodorf), proti Matevžu Tišlerju (Matthäusu Tischlerju), p. d. Schimnek iz Sv. Katarine, ki ga je zastopal dr. Eberle, zaradi motenja posesti, podiranja drevja in kuhanja oglja na planini Medvode in Rob (Medvode und Raab) v okolici »na Jacobzhou Planave« in zaradi od okrajnega sodišča Radovljica leta 1835 zapovedane odstranitve¹⁴⁸ samovoljno postavljene, a še vedno stoječe oglarske kočice in oglarske opreme. Leta 1835 so Jernej (Barthelma) Gogala in consorti tožili Valentina Megliča zaradi sekanja lesa in kuhanja oglja na planini Medvode in Rob v revirju »na Košutnjeku«. Tudi on je imel na mestu, kjer je kuhal oglje, postavljeno oglarsko kočico (bajto), ki bi jo moral z vsemi oglarskimi pritiklinami po odločitvi sodišča odstraniti že leta 1834. V sporu z Luko Megličem zaradi sekanja lesa in oglarjenja ter prevelikega števila živali, ki so jih pasle v istem gozdnem predelu, pa so nasprotujoče si stranke tožile kar druga drugo.

Podobno kot v katastrski občini Sv. Katarina se je dogajalo v sosednji katastrski občini Sv. Ana. Tukajšnji kmetje so se leta dolgo tožarili z graščino Tržič zaradi sekanja lesa na območju gozda »na Platech« in »na Raunech«, ki se je raztezal proti katastrski občini Sv. Katarina.¹⁴⁹ V večino sporov je bila vpletena kmetija Kavar oziroma njen imetnik, saj je ležala ob spornih gozdnih parcelah. Zaradi koriščenja služnosti v tem gozdu sta se med letoma 1821 in 1823 tožarila Jurij Ankele (Georg Ankelle), p. d. Kavar, in Janez Ahačič (Johann Achatschitsch), že vsaj od srede 18. stoletja pa se je vlekel spor, v katerem so Tomaž in Pavel Ahačič ter drugi zainteresirani člani soseske Sv. Ana Luki Vogelniku, Ankeletovemu predhodniku na kmetiji Kavar, očitali, da je po grabnu od gozdnega območja »gosposke Lehs« do gozda »Bella Petzh« naredil nove poti, da bi si olajšal prenašanje oglja od svoje kope do doma. Očitali so mu še, da si je z novo potjo na lažji način prilastil gozdne površine, kar si je želel že dlje časa. S posredovanjem gosposke Tržič (ki naj bi po nekaterih govoricah finančno podprla Ahačiče v

147 SI AS 949, šk. 64, Gradivo za zgodovino tržiške obrti in industrije, cehi in cehovska ureditev, družina Polak, bratovščina nogavičarjev v Trziču. Gl. tudi Kačičnik Gabrič, Tržič in Tržiško na prelomu 18. v 19. stoletje, 524.

148 »Vegraumung«.

149 SI AS 176, k. o. Sv. Ana L6, karti A006A12 in A006A13.

sodnem sporu) ter ogledom in dogovorom so 29. novembra 1757 spor že skušali razrešiti. Kljub ugotovitvi sodišča, da je bil sporni gozd od nekdaj in vedno last gospostva Tržič oziroma Neuhaus und Altgutenberg, v katerem je bilo vsem služnostnim upravičencem, tako Vogelniku kot tudi ostalim pripadnikom soseske Sv. Ana, dovoljeno le sekanje lesa za nujne potrebe po odkazu gosposke, ne pa tudi lesa za kuhanje in prodajo oglja, so kmetje to služnost neupravičeno in prekomerno izkoriščali. Gosposka je sicer od časa do časa v sporni gozd poslala svoje hlapce sekati les in kuhati oglje za svoje lastne obrtne delavnice, za kar so si graščinski delavci uredili posebna mesta, pravega nadzora nad gozdom pa očitno ni imela. Z ugotovitvami sodišča Luka Vogelnik seveda ni bil zadovoljen, zato je vložil pritožbo, iz katere je izhajal ogled stanja na licu mesta 1. junija 1778, ogled pa je v vseh točkah le potrdil že 17. oktobra 1773 ugotovljena in zapisana dejstva. Spor se je zapletal tudi zaradi tožbe soseske Sv. Ana proti Luki Vogelniku, ki je trdil, da je del gozda »na Ravneh«, imenovanega »na Jama«, pripadal njegovi hubi, v tem delu pa tudi kmetje soseske Sv. Ana nikoli naj ne bi imeli pravice sekanja lesa. Tožniki so zagotavljali, da jim tako poimenovanje gozda (»na jama«) ni bilo znano, tako poimenovani gozd ni imel določenih meja, njegovega obstoja pa tudi niso dokazovale listine ali karte.¹⁵⁰ V dopisu na apelacijsko sodišče v Ljubljani 4. novembra 1789 so bili kot priče, ki so potrjevale navedbe Luke (Lukasa) Vogelnika, navedeni Tomaž (Thomas) Tabor, Urban Tabor, Urban Meglič (Moglitsch), Rotija (Rathia, Doroteja) Kobarza in Urša (Ursula) Vogelnik. Ker sodišče njegovih navedb ni upoštevalo, se je Luka Vogelnik pritožil celo na avstrijsko vlado kot najvišjo apelacijsko institucijo (Appelationshof), ki pa je v razsodbi s 24. novembra 1780 v vseh točkah potrdila sodbo kranjskega deželnega glavarstva.¹⁵¹

V letih 1821, 1822 in 1823 se je odvijal spor zaradi koriščenja gozda »na Rauneh« med Janezom Ahačičem (Johannom Achatschitschem) in Jurijem Ankeletom, v katerem je moral po določenih razsodbe Ahačič Ankeletu poravnati vso prizadejano škodo.¹⁵²

Med letoma 1822 in 1828 se je odvijal spor, v katerem je Jurij (Georg) Ankele tožil gosposko Tržič. V nekaj delih spora je Ankeleta zastopal dr. Chrobath, graščino pa dr. Maximilijan Wurzbach in dr. Oblak. V tožbi je Ankele trdil, da so mu graščinski hlapci večkrat odvzeli že pripravljeno oglje, ki ga je tovoril proti svoji hiši. Graščina

150 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Rationes Decidendi Des kais. Königh. I. und O. Oe. Appelazions Gerichts: »... und dem Vogelnicg queestionis na rauneh liege, daß dieser Rigel von der übrigen Rauneh durch keine Konfinnen unterschieden sein, und daß dieser Rigel immer unter den allgemeinen Namen na Rauneh pahsiret, nicht aber na Jama, als ein von Rauneh unterschiedener Locus geheissen habe, daß es folglich darauf hauptsächlich ankommet, wer von diesen zweien, oder ob beede zu den angebotenen Beweis zu zulassen seien.«

151 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

152 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Replika, ugovor na ugovor J. von Dietricha, 1825.

mu je v obrambi očitala, da je les za oglje posekal neupravičeno pa tudi prekomerno, da je leta 1822 nedovoljeno postavljal kope za kuhanje oglja v gozdu »na ravneh«, ki meji na eni strani na Pestishe in na planino Kofce, v gozdu Antona Megliča »v Starem potu« ter v gozdu »Stermze« in gozdu »na beli Pezhi«, leta 1823 pa naj bi ponovno podiral les in ga pripravljaj za postavitev kope v gozdnem revirju »na Rauneh«.¹⁵³

V ugovoru, ki ga je Joseph von Dietrich poslal deželni pravdi, je razložil svoje videnje dogajanja. Najprej je zapisal, da je bil sporni gozd vedno del njegovega gospostva, saj leži sredi njega, obkrožen s prav tako njegovimi zemljiškimi parcelami, in zavrnil trditve, da naj bi prepire med kmeti, ki so bili upravičeni do sekanja v gozdu, podpihovala zemljiška gosposka. Zapisal je tudi, da so graščinski hlapci pri oglarjenju drevje na posameznih mestih popolnoma izsekali in les odpeljali, nato pa izkoriščene dele gozda dalj časa pustili, da se je drevje ponovno zaraslo. Ko je bil gozd spet primeren za sekanje, naj bi ga grofica Barbo za isto ceno oziroma najemnino, kot so bili stroški pošiljanja lastnih hlapcev na pripravo oglja, z obvezo, da oglje kuha predvsem za graščinske obrtne delavnice, oddala graščinskemu podložniku Janezu Ankeletu (Johannu Ankelletu), Vogelnikovemu nasledniku na Kavarjevi hubi. Za njim je gozd od leta 1809, ko je prevzel posest, do leta 1824, ko je gospodarjenje na tržiškem zemljiškem gospostvu prevzel Dietrich sam, najemal Ankeletov sin Jurij (Georg Ankelle).¹⁵⁴ Ker se je Ankele pridobljenega dovoljenja oklepal in celo osporaval lastništvo gozda, je morala gosposka z namenom varovanja svoje lastnine in možnosti njenega izkoriščanja proti njemu nastopiti trdnije, zaseči kopišča in ga nagnati iz gozda. Gozd je nato graščina s svojimi, tudi oboroženimi ljudmi večkrat kontrolirala. Da so imeli orožje, bi moralo biti po njegovem mnenju razumljivo vsem, saj so bili nadzorniki večinoma grajski lovci, ki v gozd nikoli niso šli brez puške, po gozdovih okoli Tržiča pa se je potikalo veliko ubežnikov, dezerterjev in hudodelcev, pa tudi ljudi, ki jih je zbral in v gozd pošiljal tržiški kovaški obrtni ceh motikarjev in kosarjev, posebej gospostvu dobro znani nevarni podložniški hujskač Ignac (Ignatz) Zeme, pred katerimi se je bilo treba tudi fizično braniti.¹⁵⁵ Da bi kot lastnik zaščitil svoje imetje, saj naj bi sodišče ukrepalo

153 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

154 Dietrich je v ugovoru osporaval tudi predajo posestva nasledniku. – SI AS 1026 Toman, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

155 »...auch einiger bewaffnetten Personen (dies ware die herrschaftlichen Jäger, welche einen Wald bekantlich ohne dem niemahls ohne Gewehr zu betreten pflegen) geschah, und geschehen muste, wird jedermann begreiflich finden, dem es bekannt ist, daß Kläger seinen Anhang zum Theile aus Flüchtigen und allgemein geflüchteten Deserteurs, und Verbrechern, dann aus dem Zunftmeister der Neumarktlar Hacken und Sensenschmiede Ignatz Zeme, einer dieser Herrschaft wohlbekannten gefährlichen Unterthans Aufwiegler, zusammenrottete, um an den herrschaftlichen Beamten und Dienern (von deren Eingriffen er geständigermassen schon in Voraus Kunde einzuziehen wuste); gewaltsame Hand anzulegen und sich gewaltsam zu widersetzen, was ihnen freylich bey der Überlegenheit des dießherrschaftlichen Personals nicht gelungen. Die Kläger mögen daher den Begriff einer Bande nur verwechselt haben, da sie hierunter offenbar nur ihre eigene hübsche Rotte verstanden haben wollten.« – SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

prepočasi, je moral von Dietrich v gozdu tudi nasilno preganjati nasprotnike in uničevati njihova kopišča. Menil je tudi, da mu za dejanja, s katerimi je branil svojo lastnino, ni treba odgovarjati. Zavzel se je še za ločevanje tožb in sodnih postopkov med seboj, saj naj bi se v njih pojavljale različne osebe, in ugovarjal izboru vabljenih in zaslišanih prič, zmotilo pa ga je, da so bili v ugovoru na graščini zaposleni gozdni hlapci in drvarji imenovani »tolpa«. Sodišče je opomnil, da stroški uničenja oglarske kope v višini 30 goldinarjev in 13 goldinarjev oziroma za 44 neupravičeno posekanih dreves ter sodni stroški v zvezi z razsodbo tudi še niso bili poravnani.¹⁵⁶

Jasno je, da sta imela na ta odgovor Jurij (Georg) in Janez (Johann) Ankele veliko pripomb, pri čemer nista pozabila omeniti priposestevovanja, saj naj se graščina vsaj 40 let ne bi zmenila za svoj gozd in gozdarjenje v njem. Vse navedbe graščine, da je grofica Barbo v gozd poslala nekaj podložnikov z obveznostjo, da pripravljajo oglje predvsem za graščinske železarske delavnice, da je smel v dotičnem gozdu les sekati in kuhati oglje le Luka Vogelnik oziroma da je graščina v sporni gozd od časa do časa pošiljala svoje hlapce, ki so tam podirali drevje in delali goloseke, iz lesa kuhali oglje, po končanem delu pa vse pospravili in pustili, da se gozd ponovno obraste, da je Ankele v spornem gozdu gozdaril skrivaj in protipravno, pa sta ožigosala za neresnico. Jurij Ankele je nasprotoval tudi trditvi, da je kdaj pa kdaj za delo v gozdu najel dezertarje, med katerimi je Dietrich izpostavil pričo Matevža (Matthäusa) Govekarja/Govekerja in ga označil kot neverodostojnega, za katerega naj ne bi bilo povsem jasno, ali je iskal streho nad glavo oziroma bivališče, zaščito ali samo službo, in za katerega se ni vedelo, ali ga je oblast iskala zaradi dezerterstva ali zaradi dolgov.¹⁵⁷ Omenil je tudi hudodelce ter pripisano mu sodelovanje s cehovskim mojstrom in hujskačem Ignacem Zemetom, ki naj bi bil nasilen do grajskih zaposlenih, s čimer je graščina opravičevala svoje nasilne ukrepe in oboroženo gozdarsko nadzorno osebje. Prav nasprotno, imenoval ga je upnika in svojega dobrotnika. Glede oboroženih ljudi v gozdu pa je zatrdil, da to niso bili grajski lovci, gozdarski hlapci pa v gozdu nikoli naj ne bi imeli orožja, pač pa le sekire. Gozd »na Ravneh« je označil kot žrtev nasprotnikovega prisvajanja, pritožbo pa kot pravljico oziroma klavрни poskus ožigosanja nasprotnika v procesu kot lažnivca,¹⁵⁸ ki je vstop oboroženega osebja v gozd opravičeval z izgovorom branjenja in zaščite svoje lastnine. Ob tem je Ankele navedel, da gozd, ki zemljiško knjižno sodi v okvir njegove kmetije,¹⁵⁹ meji na sporni gozd »na Ravneh«. Tolpa grajskih oborožencev je vanj prvič prišla

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Pritožba gospostva Tržič, 1841.

¹⁵⁸ »Es is eine erbärmliche Fabel mithin unwahr«.

¹⁵⁹ V nadaljevanju je navedel, da sodni proces ne rešuje vprašanja, kako je kmetija prišla do lastništva gozda, ki so jo Ankeleti prevzeli za Luko Vogelnikom, razmišljal pa je tudi o možnosti, da bi bil lahko gozd t. i. dodatno pridobljeno zemljišče (Überlandsgrund).

9. junija 1824, on in njegov oče pa sta se jim upirala le z lopatami. Sicer pa naj bi mu grajski hlapci ob vsakokratnem vdoru uničevali bajte, ki jih je postavljali za zavetje v času opravljanja dela v gozdu in pri kopah, prvo 1824.¹⁶⁰ Kopo, ki jo je prižgal 18. junija 1824, je pripravil z lesom, pripeljanim iz svojega gozda, 28. junija 1824 pa je na svoj dom odpeljal dva škafa (Krippe) oglja. Pri tretjem, že naloženem škafu ga je napadla graščinska tolpa. Ugotavljal je, da na navedena dejstva lastnik graščine ni imel ustreznega zagovora, posebej zato, ker naj bi bilo znano, da graščina v tem gozdu nikoli ni sekala lesa in kuhala oglja. Možnost, da bi kadarkoli pravico do sekanja v tem gozdu kmetija imela kot servitut, je Jurij Ankele zavrnil. Tudi privoljenja za koriščenje in uporabo gozda glede na vse navedeno ni potreboval, saj je menil, da ni obvezan nikomur naznanjati svojega dela v gozdu. Lastništvo gozda naj bi mu bilo potrjeno tudi v razsodbi spora z Janezom Ahačičem leta 1823.¹⁶¹

Zaradi dolgov, ki so si jih Ankeleti, stari oče Johan ter oče in sin Jurij enakega imena, skozi čas nakopičili, so z lastnikom kovačije kos Ignacem Zemetom iz Tržiča sklenili dogovor o hipotekarnem kreditu (od tu zgoraj omenjena oznaka za Zemeta kot dobrotnika Ankeletov). Posojilo je bilo namenjeno poravnavi sodnih stroškov in odškodnin, prisojenih v sodnih procesih oziroma sodbah 2. novembra 1814 in 9. oktobra 1824 in z dovoljenjem okrajnega sodišča intabuliranih na hubo v višini 807 goldinarjev, 3 krajcarje in 400 goldinarjev. V dogovoru so se Ankeleti zavezali, da bodo glavnico kredita redno odplačevali, namesto 5-odstotnih obresti pa bi Zeme sekal les v Ankeletovi hubi s hišno številko Sv. Ana 23, podložni imenju Werneg, pripadajočem gozdu »na Ravneh« in iz njega kuhal oglje za svojo obrtno delavnico. Ob sklepanju pogodbe so bili Ankeleti opozorjeni, da bo Zeme čeprav v luči solidarne pomoči najverjetneje skušal iz njihovega gozda pridobiti čim več oglja, zato bo njihova huba močno izgubljala na vrednosti. Če pa bo prekomerno sekanje vodilo v devastiranje že tako precej izsekanega gozda, pa se bodo morali soočiti še s prepovedmi sekanja po gozdarskih nadzornikih.

Deželna pravda je 30. septembra 1826 potrdila opustitev tožbe Janeza in Jurija Ankeleta proti gospodu Josephu Dietrichu, lastniku gospostva Tržič zaradi več let trajajočega gozdarjenja na območju gozdnega revirja »na Ravneh«, natančneje v gozdu Pestische, planini Kofce, gozdu »v starem pote« Antona Megliča (Möglitscha), in gozdu »u Stermze«, ki meji na tožnikov gozd »na beli pezhi«. Naročila je še, da se morajo vse strani v sporu vzdržati motenja posesti, prav tako pa jim ni treba plačati denarne kazni za uničevanje oglarskih kop in

160 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Jurija Ankeleta na obtožbe o povzročanju škode kmetom pri kuhanju oglja v gozdu »na Ravneh«, 1839.

161 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Replika, ugovor na ugovor J. von Dietricha, 1825.

samovoljno posekanega drevja. S pritožbo nad pritožbo, zavračanjem dokazov in prič ter prelaganjem krivde drug na drugega in prestavljanjem postopkovnih rokov predvsem s strani graščine so se spori, ki so iz prepira zaradi sekanja lesa, postavljanja oglarskih kop in kuhanja oglja prerasli v spor o lastništvu gozda, pri katerem so se kmetje v prvi vrsti naslanjali na priposestvovanje po triletni neuporabi ali neurejanju razmer na spornih zemljiščih (isto, kot naj bi veljalo za koriščenje služnosti), nadaljevali. Ob razrešitvi služnosti je imela tržiška gosposka podobne težave tudi z drugimi tukajšnjimi zemljišči, npr. s planino Dolžanka. Ob njeni obravnavi se je izkazalo, da so zemljiška gospostva zaradi slabega nadzora nad uporabo in koriščenjem ter nenatančnega vodenja zemljiških evidenc marsikatero služnostno zemljišče sčasoma popolnoma prepustila služnostnim upravičencem, ki so zemljišča uporabljali po lastni presoji in si jih prillašali.¹⁶²

Na današnjem slovenskem ozemlju so se služnosti kot način koriščenja gozda in lesa pojavljale bolj ali manj povsod, seveda pa so bili njihov obseg in pojavne oblike predvsem zaradi geografskih pogojev, ki so narekovali način gospodarjenja z zemljišči, različni. Končno rešitev je prineslo leto 1853 s patentom o razrešitvi in odkupu služnosti oziroma ko so stekli postopki razrešitve in odkupa. Mnoge tržiške kmete je v njih zastopal dr. Lovro Toman. Ali so spisi, ki jih je v potoku premočene pobral tesar Primožič, prišli do osebe, ki so ji pripadali oziroma ki so ji bili namenjeni, ni jasno, prav tako ne vemo, kateri spisi so bili najdeni v vodi oziroma na kaj so se v resnici nanašali in kje so danes. Noben na novo odkrit zapis pa ne bo spremenil spoznanja, da so bile gozdne služnosti v danih razmerah za življenje in gospodarjenje na zemljiških posestih neobhodno potrebne, saj so vzdrževale ekonomsko podstat sistema, ker pa so tekom časa začele zavirati napredek, jih je bilo treba neizogibno razrešiti in odpraviti.

162 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina.

